

Neki kontekstualno-ideološki aspekti Darwinove teorije evolucije s obzirom na njezino nastajanje i promoviranje

STJEPAN RADIĆ*

UDK: 575.8:316
MAR:LEN
Pregledni rad
Primljeno:
17. veljače 2012.
Prihvaćeno:
12. ožujka 2012.

* Doc. dr. sc. Stjepan Radić, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, P. Preradovića 17, 31400 Đakovo, Hrvatska, stjepan.radic1@os.t-com.hr

Sažetak: Autor u radu razmatra svjetonazorske aspekte Darwinove teorije evolucije, kako s obzirom na njezin nastanak tako i s obzirom na njezinu kasniju filozofsko-socijalnu interpretaciju. Prvi dio rada želi ukazati na činjenicu da su u stvaranju teorije evolucije, osim čisto znanstvenih, snažnu ulogu igrali i svjetonazorsko-socijalni elementi na kojima je Darwin aktivno participirao. Tu činjenicu autor na poseban način ističe znakovitim pojmom »kontekstualna obojenost« Darwinove teorije evolucije. U daljnjem dijelu rada poseban se naglasak stavlja na interpretaciju temeljnih postavki teorije evolucije, odnosno njezino promoviranje na opće-društvenoj razini. Autor ovdje dolazi do zaključka da je ovo tumačenje nosilo snažan instrumentalizirajući i ideologizirajući karakter. Kao primjer prvoga (instrumentalizirajućega) autor donosi Ernsta Haeckela i njegov radikalno materijalizirajući pogled na svijet u svjetlu Darwinove teorije, dok je kao primjer drugoga (ideologizirajućega) aspekta izabrao marksističku recepciju teorije evolucije, koja je u njoj vidjela snažnu potporu svojega viđenja svijeta i društva. I jedan i drugi primjer očituju proizvoljno tumačenje temeljnih postavki teorije evolucije, izvlačeći ih iz njihova konteksta. Razmatranje autor završava zaključnim uvidima, usputno ukazujući da od instrumentalizirajućega i ideologizirajućega interpretiranja evolucionističkih postavki nije lišeno ni suvremeno doba.

Cljučne riječi: Teorija evolucije, svjetonazor, Darwin, mehanicizam, instrumentalizacija, ideologizacija, Ernst Haeckel - naturalistički monizam, marksizam - dijalektički materijalizam.

Uvodna razmatranja i postavljanje problema

Kao jedna od najobuhvatnijih, i time najkompleksnijih znanstvenih teorija, teorija evolucije, ne prestaje izazivati prijepore od svojih početaka do danas. Kada ovoj teoriji pridajemo pojam jedne od najobuhvatnijih teorija uopće, tada pod tim podrazumijevamo čitav spektar zasebnih, ali – kategorijom života – povezanih područja unutar kozmosa, u kojima upravo život na ovaj ili na onaj način dolazi do svoje realizacije. Pozadina se, dakle, može promatrati u svojoj najširoj podlozi, a to je život u njegovu evolutivnom tijeku. Uzeto pak strogo, teorija evolucije u darwinovskom smislu pretpostavlja podrijetlo vrsta, odnosno preciznije, podrijetlo vrsta života, među kojima pak čovjek zauzima posebno mjesto.

Glede drugoga atributa, s kojim smo započeli ovo razmatranje – najkompleksnija teorija – ovaj pojam želi ukazati na sve poteškoće tumačenja, tj. interpretiranja, ponajprije u smislu provjerljivosti, a onda i održivosti postavki odnosno hipoteza unutar neke znanstvene teorije, kakva je primjerice teorija evolucije. Ne stavljajući u pitanje teoriju evolucije kao takvu, pojedini će autori ustvrditi, da ona – kao jedna prirodnoznanstvena teorija – u svojoj metodi i postavkama »protuslovi deskriptivno opisnom idealu induktivno-empirijske znanosti.«¹ Stoga, teorija evolucije izaziva još i danas mnoštvo pitanja s obzirom na predmet i provjerljivosti svojih hipoteza, bez obzira što ju se opravdano prihvaća kao znanstveno utemeljenu teoriju.

Pojam »kompleksna teorija« želi nadalje ukazati i na sve instrumentalizacije ove prirodne teorije i to u ideološke i u svjetonazorske svrhe. Kao niti jedna druga prirodna teorija, upravo je teorija evolucije zadobila najšira i najoprječnija tumačenja s obzirom na druga područja ljudskoga života, kao što su moral, religija, ekonomija, politika te društveni sistemi općenito. Upravo i radi te činjenice ona je od svojega početka postala ne samo predmet znanstvenoga nego i čisto svjetonazorskoga suočavanja, odnosno konfrontiranja.²

U tom smislu teorija evolucije također je i paradigmatički primjer jedne teorije gdje se »brkaju« područja, odnosno gdje se određene znanstvene postavke i njihovu metodu (radi njihove navodne čiste objektivnosti) do te mjere apsolutizira da ju se nastoji učiniti »nadležnom« za pitanja i probleme drugih područja ljudskoga života, poput primjerice već spomenutih ekonomije, morala, politike itd... Time ne želimo reći da su pojedine znanstvene discipline zasebni otoci, odvojeni jedni od drugih – interdisciplinarnost je ovdje poželjna i hvale vrijedna – već samo ukazati na to da je svaka apsolutizacija u ovom pogledu u sebi neznanstvena i ideološki motivirana, a što se svesrdno činilo s teorijom evolucije. Stoga, neka znanstvena teorija gubi, čini

¹ E. OESNER i R. SCHUBERT-SOLDERN, *Die Evolutionstheorie. Geschichte-Argumente-Erklärungen*, Universitäts-Verlagsbuchhandlung Ges. m. b. H., Wien, 1974., str. 1.

² Usp. *isto*, XI.

se, svoju znanstvenost, u onoj mjeri u kojoj ona, odnosno njezini zastupnici dopuštaju prevagu ovih svjetonazorsko-ideoloških principa naspram znanstvenih.

Predmet našega razmatranja bit će upravo tematiziranje ovih svjetonazorsko-ideoloških elementa s obzirom na teoriju evolucije, te posljedično tomu njezino neopravdano instrumentaliziranje. Zasižno, nemoguće je ukazati na sve moguće pravce koje su teoriju evolucije koristili, odnosno instrumentalizirali u čisto ideologiziranom pogledu. Mi smo se, stoga, odlučili za dva koji su, služeći se u bitnom teorijom evolucije, njezine postavke neopravdano apsolutizirali s obzirom na čovjeka i na društvo općenito.

Osim ovih, teorija evolucije dodiruje i još neka, svakoj teoriji, svojstvena pitanja. Činjenica je, naime, da svaki čovjek, znanstvenik, »unosi« uvijek sebe u neko znanstveno istraživanje ma kakvo ono bilo. Apsolutnu objektivnost u tom pogledu u smislu tehničke preciznosti, na jednoj, te oslobođenosti od bilo kakva vanjskog (kulturološkog-svjetonazorskog) utjecaja na drugoj strani, znanstvenik zasižno nikada ne će moći postići, iz jednostavnog razloga što on sam predstavlja jedno biće, koje je društveno i civilizacijski već određeno. U tom smislu svaka teorija ima svoju kontekstualnu obojenost i na taj način uključuje svojevrstni pogled na svijet. Na to nije bio imun ni Darwin, kao ni njegovi nasljedovateli. Tako, u valorizaciji neke znanstvene teorije, osim njezinih klasičnih postavki, moraju se nužno uzeti u obzir i ovi elementi, dakle njezin društveno-povijesni kontekst u kojem je ona nastala, te svrhu radi čega je uopće nastala. Jer sama je svrha često bila uvjetovana ne tako »nevinim«, čisto znanstvenim motivima, već tipično svjetonazorskim ili pak nekim drugim, društveno-povijesnim.³

Tako, prije razmatranja spomenutih instrumentalizacija važnim se pokazuje – u svrhu boljeg razumijevanja upravo ovih instrumentalizacija – promotriti pitanje kontekstualne obojenosti neke znanstvene teorije te s tim u vezi i teorije evolucije. Dakle, ono što dolazi prije nje, te što u ovoj ili onoj mjeri utječe na njezine »znanstvene« postavke.

Kontekstualna obojenost neke znanstvene teorije.

Primjer: Darwinova teorija evolucije

Temeljni problem koji sadržan u području svake znanosti odnosno iznošenju i valorizaciji njezinih otkrića te time i tumačenja istih, jest taj, da je između njih (misli se na otkrića) i njihovih kulturološko-socijalnih pretpostavki na kojima neki znanstvenik participira, jako teško povući neku jasno određenu granicu. Drugačije rečeno, ovdje se radi o složenoj zadaći detektiranja upravo onih svjetonazorskih

³ Kao klasičan primjer možemo uzeti istraživanja u području atomske fizike. Suvišno je napominjati da je razvoj na ovom području fizike potaknut ratnim zbivanjima, te (unaprijed) postavljenim zahtjevom za izradom atomske bombe.

i ideoloških utjecaja u jednoj teoriji, koji su s tom teorijom povezani te koji kasnije bitno utječu na interpretiranje njezinih znanstvenih postavki. Ta se interpretacija može ticati znanstvenikā koji su teoriju stvorili, ali i drugih znanstvenika-teoretičara koji nisu direktno sudjelovali u njezinu stvaranju. S tim u vezi možemo se složiti s njem. autorom Kurtom Bayertzom koji u pogledu ove problematike ističe sljedeće: »Već od onoga časa kada se jedna teorija počinje interpretirati i primjenjivati, dolaze time istovremeno filozofski, svjetonazorski i ideološki problemi u igru. To je bez sumnje bio slučaj i u pogledu Darwinove teorije: kao prvo u procesu dorade teorije igrali su (misli se na krajnji ishod) ne samo znanstvene već i socijalne pretpostavke jednu veliku ulogu. Kao drugo: sama interpretacija Darwinove teorije bila je prožeta svjetonazorskim i ideologijskim miljeom njezina začetnika, u kojem je on djelovao i stvarao.«⁴

U tom smislu možemo ustvrditi da jedna teorija nikada ne postoji kao čista teorija, čak ni u specifično matematiziranim znanostima kao što je fizika, u kojoj teorije postoje u formi logičko-matematičkoga proračuna, budući da naposljetku mora i jedan ovakav proračun biti interpretiran i primijenjen, ako bi htio (a ima namjeru) biti više negoli prazna kombinacija matematičkih simbola. Nasuprot ovomu, prirodoznanstvenici sebe rado doživljavaju kao objektivne promatrače jednoga dijela neovisno egzistirajuće prirode bilo biološke, fizikalno-kemijske ili pak tehničke, te ovu činjenicu rijetko priznaju.⁵

Ono što ovdje dodatno zaoštrava problem – osim ove upitnosti čisto objektivnoga promatranja – jest iznošenje, tumačenje, i napose imenovanje znanstvenih otkrića do kojih su znanstvenici došli ili namjeravaju doći. Darwinovski pojam, poput pojma »borba za opstanak«, u sebi je već opterećen i nikako nije jednoznačan pojam. Jasno, Darwin nije imao drugi pojam. I ne želimo ga zbog toga prozivati. Međutim, pojam, htio ne htio, sam po sebi već izaziva fatalističku konotaciju.⁶

Svaka znanstvena teorija – a time i teorija evolucije – ima, dakle, svoju znanstvenu, ali i socijalnu i psihološku pozadinu, tj. okružje, koja je jedan faktum un-

⁴ Usp. K. BAYERTZ, *Darwinismus als Ideologie*, u: K. BAYERTZ, B. HEIDTMANN, H.-J. RHEINBERGER (ur.), *Darwin und die Evolutionstheorie*, Phal-Rugenstein Verlag, Köln, 1982., str. 113.

⁵ Usp. *isto*, str. 113.-115.

⁶ Kao najsvježiji primjer toga kakav značaj ima imenovanje znanstvenih postavki, tj. dostignuća, možemo uzeti Veliki handronski sudarač (eng. LHC). Ukratko: radi se o pokusu koji se trenutno obavlja u blizini Ženeve, na švicarsko-francuskoj granici, duboko ispod površine zemlje. Znanstvenici pri tomu namjerno izazivaju sudaranje čestica, čiji bi artefakti otkrili postojanje drugih dimenzija. Tu se radi o pokušaju otkrivanja tzv. Higgsova bozona, ili da budemo jasniji, pokušava se otkriti »Božja čestica«, kako su je oni (znanstvenici) sami nazvali. Ne čini li nam se da upravo pojam, tj. naziv »Božja čestica« ima ukazati na prijelomne trenutke koji bi promijenili pogled na fizički svijet, odnosno dosadašnje spoznaje fizike. Ponovimo: Higgsov bozon = »Božja čestica«. Da su znanstvenici ostali kod naziva Higgsov bozon, zasigurno ne bi izazvali ovoliko pozornost svojim istraživanjem, bez obzira na to koliko ono u sebi, tj. s pozicije suvremene fizike, bilo značajno i jedinstveno.

utar te iste teorije. Zasigurno, ta se pozadina ne može u potpunosti rekonstruirati, međutim ne smije se ni u potpunosti zanemariti. Stoga, pitanje koje se pri tomu postavlja, poput: koji je od ova tri bitna aspekta (znanstveni, tj. objektivni, socijalno-kulturološki ili pak osobno-psihološki) igrao presudnu ulogu u prvotnom iznalaženju, a onda i valoriziranju neke znanstvene teorije, u potpunosti je legitimno i štoviše potrebno. Bez ikakve primjese teorija urota, ili pak sumnjičavosti prema teoriji evolucije, i time prirodnoj znanosti općenito, pojedini autori, shodno prethodno postavljenom pitanju, upitno upozoravaju, »Nije li teorija evolucije napsljetku (djelomično) i socijalna konstrukcija«?⁷

Kada postavljamo ovo pitanje, onda pri tomu mislimo – posebno u pogledu Charlesa Darwina – na čitav niz već spomenutih, psihološko-socijalno-kulturalnih okolnosti u kojima je on kao znanstvenik živio, koji su na njega bitno utjecali, te koji prema tomu jesu i trebaju biti predmet (znanstvenoga) analiziranja. Tako, kao prvo spominjemo činjenicu da je Darwin živio i djelovao u Engleskoj 19. st. U tom smislu on sam je duboko participirao – kako u aktivnom tako i u pasivnom smislu – na tradiciji engleskoga empirizma te je stasao u krugu tzv. *gentleman scientist* (*gentleman* znanstvenika), kako to zgodno ističe Thomas P. Weber, pri čemu je, primjerice, pluralizam kao takav, te posebno pluralizam u tumačenju, igrao važnu ulogu. U tom smislu možemo spomenuti neke od klasika, kako znanstvenika tako i socijalnih teoretičara i filozofa, koji su bilo indirektno (David Hume, Adam Smith), bilo direktno (Thomas Malthus, Isaac Newton) utjecali na Darwina i na njegovu teoriju evolucije.⁸

Darwinov odnos prema Thomasu Robertu Malthusu, odnosno Malthusov utjecaj na njega, nikako nije zanemariv. Ovaj cambridgeski student matematike, demograf i politički ekonomist postao je uočljiv zahvaljujući posebno svojim demografskim postavkama. Njegova je temeljna teza u tom pogledu glasila da proizvodnja hrane u svijetu ne će moći držati korak s rastom stanovništva, čime je on zapravo indirektno opravdao selekciju.⁹ Darwin je pročitao Malthusovo znamenito djelo *An Essay on the Principle of Population (Esej o principima stanovništva)* i njegove je

⁷ Usp. Th. P. WEBER, *Darwin und die Anstifter*, DuMont Buchverlag, Köln, 2000., str. 30.

⁸ Usp. isto, str. 35.

⁹ Usp. isto, str. 168.-169. Weber na vrlo jasan način prikazuje kako Malthus svoju tezu pokušava i matematički opravdati. Prema njemu stanovništvo raste geometrijski – 2, 3, 8, 16, 32 milijuna, dok hrana raste aritmetički – 2, 4, 6, 8, 10 milijuna tona. Dakle, rast hrane u tom smislu ne može držati korak s rastom stanovništva. I više je nego jasno, možemo dodati, kako je Malthus ovdje prikazao puki model baziran na vjerojatnosti, tj. svoje viđenje utemeljeno više na osobnoj procjeni i vlastitim prognozama negoli na stvarnim činjenicama. Da su ove Malthusove teze i više nego upitne (na kojima je, podsjećamo, Darwin participirao), Weber s pravom ironično ističe na sljedeći način: »Više ljudi proizvodi i više hrane. Jedno novorođeno dijete ne dolazi na svijet samo s gladnim ustima, već i s dvjema rukama.« Isto, str. 169. Na Malthusov utjecaj na Charlesa Darwina ukazuju također i hrv. autori poput: M. CRVENKA, *Prirodne znanosti i religija, Kršćanska sadašnjost*, Zagreb, 2010., str. 77.-78., te L. MARKEŠIĆ, *Evolucijska slika svijeta i kršćanstvo*, Naklada sv. Antuna, Zagreb, 2011., str. 151.

postavke u ovom djelu držao utemeljenim. U tom smislu i neke od njegovih (Darwinovih) temeljnih postavki, poput one da »živa bića (obično) produciraju puno više podmlatka nego li to okoliš može podnijeti te da je upravo to jedan od razloga selekcije«, potječe upravo od Malthusa i njegovih teza.¹⁰ Da je tomu tako, odnosno da je Malthus spomenutim djelom bitno utjecao na Darwina i formiranje njegovih stavova, očito je također i po Darwinovim zapisima, gdje se on u jednom dijelu direktno referira na Malthusa, te kaže: »U listopadu 1838. g., dakle, petnaest mjeseci nakon što sam sistematično započeo svoja istraživanja, slučajno se zabavih s Malthusovim djelom 'O stanovništvu', te budući da sam dovoljno bio pripremljen, odobravati posvudašnju borbu za egzistenciju ... odmah mi je nadošla misao da pri ovakvim okolnostima povoljne promjene naginju tomu da budu zadržane, a nepovoljne uništene. Rezultat bi tada bio tvorba novih vrsta.«¹¹

Što se tiče Isaaca Newtona, Darwin je od njega preuzeo model znanstveno-mehanicističkoga objašnjenja, što sa sobom također nosi izvjesna pitanja. Naime, Darwin, kao princip preuzima model fizikalno-mehanicističkoga objašnjenja koji je relevantan za fiziku, na jedno područje koje je u bitnom različito od fizike, naime, na biologiju. Tako u oslanjanju na R. Schubert-Solderna možemo ustvrditi da temeljni problem, koji se ovdje javlja, jest taj da je »životni proces prema mehanicističkom shvaćanju jedan normalni pretvorbeni proces, koji se od ostalih kemijskih procesa razlikuje samo gradualno, ali ne i principijelno.«¹² Tako se pojam »mehanizam«, »mehanicistički« te općenito »mehanika« javio modernim razvojem fizike (Galileo, Kopernik, te kasnije Newton), te je već tada (kao i danas) pretpostavljao strogo egzaktne faktore unutar stvarnosti, koji su upravo radi svoje egzaktnosti podložne neposrednom istraživanju. S tim u vezi i pozivajući se ponovno na istog autora možemo ustvrditi da »oznaka mehanizam potječe iz onog vremena u kojem se mehanika promatrala kao bitno područje fizike«¹³. Problem,

¹⁰ Usp. Th. P. WEBER, *Darwin und die Anstifter*, str. 157.-169. Weber donosi i još neke Malthusove vrlo indikativne postavke, poput pojma »borbe« (der Kampf). Malthus, tako, navodi da je razlog borbe među ljudima – doduše samo među onim, kako on navodi divljim (nur bei Wilden) – taj što neke skupine ne obavljaju zemljoradnju te im je time bitno umanjen pristup izvorima hrane. Isto, str. 170.

¹¹ Citat preuzet iz: F. M. VUKETITS, *Kausalitätsbegriff und Evolutionstheorie*, Duncker&Humblot, Berlin, 1980., str. 74.

¹² R. SCHUBERT-SOLDERN, *Evolution, Evolutionismus und Leben*, u: E. OESNER i R. SCHUBERT-SOLDERN (ur.), *Die Evolutionstheorie. Geschichte-Argumente-Erklärungen*, Universitäts-Verlagsbuchhandlung Ges. m. b. H., Wien, 1974., str. 254.

¹³ Isto, str. 253. Prvu kritiku s obzirom na ovakav pristup – naime prenošenje newtonovskoga ideala znanosti na područje biologije, tj. života – Darwin je doživio već za svojega života i to od strane jednoga od glavnih promotora upravo newtonovskoga ideala znanosti, Johna Herschela. Darwin je, tako, prema Herschel, »svoju teoriju stvarao neprimjereno mnogo na slučaju« te je, s obzirom na to, isti autor njegovu (Darwinovu) postavku o »prirodnom odabiru označio kao 'higgledy-piggledy' zakon«. Iako Darwin nije mogao točno razumjeti značenje ovih dvaju pojmova (kao i mi, zbog njihove neprevedivosti), shvatio je ipak da Herschel njima, s obzirom na njegovu teoriju, nije mislio ništa pozitivno. Upravo suprotno! Usp. Th. P. WEBER, *Darwin und die Anstifter*, str. 175.

stoga, koji mi ovom prilikom posebno ističemo jest taj da je Darwin (ovdje jasno nije bio sam) kauzalni koncept mehanike jednostavno preslikao na područje biologije, koja se, iskustvo to pokazuje, ne da u potpunosti podvrgnuti ovom modelu, i to iz jednostavnoga razloga jer se kod prve radi o neživom, a kod druge o živom – a to znači – do kraja nemjerljivom, i povrh svega nepredvidljivom području stvarnosti. Gledajući, stoga, dosljedno, već se ovdje radi o neopravdanom logičkomu skoku: mehanicistička metoda se s mehanizama (neživa priroda) prenosi na nemehanizme (živa priroda). Postupak je, dakle, u načelu nedopusšten, izuzev ako ne pretpostavimo da je jedan živi organizam čisti mehanizam. U tom smislu i vrlo pogodeno ovaj problem detektira Max Thürkauf na sljedeći način: »Pri pokušaju preslikavanja metoda egzaktnih prirodnih znanosti, čiji su temelji kemija i fizika, na prostranstva nemjerljivog u prirodi, naime u životu, ova djelatnost ne povećava znanje znanosti, nego (samo) vjeru u znanost.«¹⁴

Ipak valja ustvrditi i sljedeće: kada se osvrćemo na svjetonazorski milje Darwina kao znanstvenika, te pri tomu konstatiramo da se on u tom istraživanju, odnosno razjašnjenju pojedinih prirodnih datosti i fenomena vodio mehanicističko-determinističkim idealom objašnjenja, moramo također priznati da je on sam bio daleko od svake grube ideološke primjene ovoga principa na apsolutno sva područja života. Stoga, iako je mehanicistički model istraživanja prenio na biologiju, njemu ipak nije bio cilj način i mehanizam istraživanja u evoluciji učiniti nekim totalnim pogledom na svijet kao jedino relevantnim načinom istraživanja u pogledu svih znanosti, što bi uključivalo filozofiju, psihologiju, religiju, moral, itd. Radi se, dakle, samo o tomu da Darwin tada, čini se, nije imao velikog izbora, vezano za način i metodu znanstvenoga istraživanja, s obzirom na vrijeme u kojemu je živio. Želimo, naime, reći da se tada interdisciplinarnost u pristupu pojedinim problemima nije posebno cijenila, već su se postavke pojedinih znanstvenih disciplina apsolutizirale. Jasno, ne Darwinom krivicom. U tom smislu ima i više nego pravo F. M. Vuketits kada tvrdi da »Darwin svoju teoriju nije htio predstaviti i proširiti kao jedan svjetonazor. Na njegovim nasljednicima, koji su iz ove teorije izvodili svojevrsne dogme, leži zapravo krivnja.«¹⁵

Široka je lepeza onih koji su prvotno Darwinove postavke, a zatim i darwinističku teoriju općenito, koristili u vlastite svjetonazorske svrhe. U tom je smislu, i držeći se Bayertzove podjele, važno napomenuti da se darwinistička teorija ne smije poistovjećivati s darwinizmom, dok se ovaj pak također, u znanstvenoj literaturi razlikuje od darwinizma kao ideologije. Darwinistička teorija bi tako bila jedan

¹⁴ M. TÜHRKAUF, Darwinismus – die Dogmatisierung von Spekulationen, u: S. LOCKER (ur.), *Evolution – kritisch gesehen*, Verlag Anton Pustet, Salzburg-München, 1983., str. 139. Ovdje držimo shodnim za napomenuti da je Max Thürkauf bio poznati švicarski biokemičar, predavač na baselskom sveučilištu. Nakon što je dugi niz godina živio u uvjerenju agnostika, priklonio se ponovno vjeri, tj. katoličanstvu.

¹⁵ F. M. VUKETITS, *Kausalitätsbegriff und Evolutionstheorie*, str. 80.

čitav sistem pojmova i izričaja koji se odnose na određeni isječak stvarnosti, tj. prirode i života u njihovu nastajanje, razvoju i promjenjivosti. Darwinizam bi, nasuprot tomu, predstavljao sveukupnost nastojanja da se ovu teoriju, povrh njezina specifično biološkoga aspekta, primijeni, tj. učini plodnom također i za rješavanje svjetonazorskih problema, odnosno čovjekova položaja u kozmosu, vezano uz već spomenute aspekte života poput morala, religije, itd. Darwinizam pak kao ideologija jest skup svih pokušaja koji darwinističku teoriju, odnosno njezine temeljne aspekte, poput razvoja i promjenjivosti, selekcije, borbe za opstanak, nastoje učiniti modelom za tumačenje socijalno-političkoga i ekonomskoga aspekta života.¹⁶ U tom smislu darwinizam kao ideologija predstavlja u najširem smislu riječi instrumentalizaciju i ideologizaciju Darwinove teorije evolucije, koje ćemo na temelju dvaju primjera razmotriti.

Prvi i neposredni vid dogmatiziranja Darwinove teorije evolucije: Darwinizam Ernsta Haeckela

Ostajući dosljedni našoj definiciji darwinizma, u kojem on, oslanjajući se na bitne karakteristike teorije evolucije, predstavlja sveukupnost nastojanja u tumačenju svijeta i čovjeka povrh čisto biološkoga područja, kao ogledni primjer uzimamo autora koji je među prvima započeo s tom praksom: Ernst Haeckel. Haeckel predstavlja paradigmatički primjer pokušaja (nije bio jasno jedini), stvaranja svjetonazora isključivo na temelju teorije evolucije, i to na način njezina radikalnog, materijalističkog tumačenja. Njegov se interes, dakle, nije zaustavljao na razmatranju teorije evolucije u njezinoj osnovi, već je išao mnogo dalje.

Ovu nakanu – učiniti teoriju evolucije totalnim pogledom na svijet – Haeckel je prvi put jasno očitovao u svojem nastupnom predavanju, odnosno govoru, povodom 38. konferencije njemačkih prirodnih istraživača i liječnika, 19. rujna 1863. g. Dakle samo nekoliko godina nakon objavljivanja *Postanka vrsta*, 1859. g. On ovdje, između ostaloga, veli: »Darwinova je teorija s jedne strane jedan velebni znanstveni sustav, koji se stoljećima dugo radovao i još uvijek radi skoro sveopćem priznanju, ali i u svojim osnovama prijeti uzdrmanju, te s druge strane, čini se da prodire u najdublje osobne, znanstvene i socijalne poglede svakog pojedinoga. Radi se o jednoj spoznaji koja modificira čitav pogled na svijet.«¹⁷

Ono što kod Haeckela već na samom početku primjećujemo jest činjenica njegova isticanja isključivo mehanicističkoga elementa u teoriji evolucije, te zatim veličanja istoga, dakle, mehanicizma kao jedinoga modela funkcioniranja svega postojećega. Tako Haeckel godine 1899. piše za mehanicizam: »Samo nam mehanicizam

¹⁶ Usp. K. BAYERTZ, *Darwinismus als Ideologie*, str. 113.

¹⁷ E. HAECKEL, *Über die Entwicklungstheorie Darwin*, u: *Gemeinverständliche Werke Bd. V.*, Leipzig-Berlin, 1924., str. 3. Citat preuzet iz: K. BAYERTZ, *Darwinismus als Ideologie*, str. 105.

daje realno objašnjenje prirodnih pojava, u kojem on iste svodi na stvarne djelatne uzroke, a to znači na slijepo i nesvjesno djelatno gibanje, koje je pak samo uvjetovano materijalnom konstitucijom dotičnih prirodnih tijela.«¹⁸

Iščitavajući nadalje Haeckelove znanstveno-filozofske tekstove za primijetiti je da oni odišu radikalnošću, ali i otvorenom najavom borbe, tj. rata prema svemu što se protivi mehanicističkoj slici svijeta ili pak drugačijem pristupu svijetu i čovjeku. Haeckel je primjerice prezirao filozofiju zbog njezine spekulativne naravi i suprotnosti naspram mehanicističko-eksperimentalnoga pristupa koji je zdušno zagovarao.¹⁹ Da o teologiji i ne govorimo. Posebno se žestoko okomljuje na finalizam i vitalizam. Na prvi zbog toga što kao metafizički princip stoji nasuprot mehanicističko-determinističkom poimanju uzroka, a na drugi što se odupire svođenju života na isključivo biokemijsko-fizikalni proces te životu pridaje još jednu »jaču« metafizičku kategoriju.

U svojem filozofijskom postupku, Haeckel se, osim na Newtona i kantovski prožetu kozmologiju, posebno oslanja na Empedokla, artikulirajući kod njega princip jedne *teleološke mehanike*. Upravo ova teleološka mehanika, koju on iščitava kod ovoga predsokratovca, objašnjava prema njemu »najfinija i najskrivenija očitovanja organskoga bića i to kroz funkcionalno samooblikovanje prikladne strukture.«²⁰

Mehanicistička metoda, koju Haeckel u bitnom iščitava u teoriji evolucije, njega je odvela i dalje, naime, do naturalističkoga monizma, koji je on svesrdno isticao i promovirao.²¹ Izraz *Naturalistički monizam* nalazi se u gotovo svim relevantnim filozofskim rječnicima i priručnicima, te se, što je znakovito, kao prvo i najvažnije ime u svezi s tim, donosi Ernst Haeckel. Osnova naturalističkoga monizma, kakvog je zastupao ovaj zoolog i filozof prirode, te naravno drugi naturalistički monisti, sastoji se u sljedećem: naturalistički monizam uzima fizičku supstanciju kao srž svega. Ovaj stav poriče samostojnost i cjelovitost svakog ne-fizičkog bitka. U tom smislu on pristupa tipično »duhovnim« stvarnostima, poput svijesti, slobode, duše itd..., deterministički, tj. svodi ih na čisto fizikalne procese ljudskoga organizma odnosno mozga. Radikalnim svođenjem na čisto biološke komponente ovi fenomeni, prema ovom shvaćanju, moraju biti radikalno redefinirani, a to znači tumačeni

¹⁸ E. HAECKEL, *Die Welträtsel. Gemeinverständliche Studien über monistische Philosophie*, Kröner, Stuttgart, 1899., str. 104. Citat preuzet iz: F. M. VUKETITS, *Kausalitätsbegriff und Evolutionstheorie*, str. 80.

¹⁹ Usp. V. BAJSIĆ, *Granična pitanja religije i znanosti*, (prir. Stjepan Kušar), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998., str. 21. i 25.

²⁰ E. HAECKEL, *Die Welträtsel. Gemeinverständliche Studien über monistische Philosophie*, Kröner, Stuttgart, 1899., str. 106. Citat preuzet iz: F. M. VUKETITS, *Kausalitätsbegriff und Evolutionstheorie*, str. 81.

²¹ Osnova ovoga monizma jest ta da raznolikost stvarnoga svijeta svodi na jedan jedini, u ovom slučaju, materijalno-fizikalni princip. Usp. Th. P. WEBER, *Darwin und die Anstifter*, str. 28.

samo i isključivo u materijalizirajućoj formi, tj. u odnosu prema već spomenutim čisto biokemijskim komponentama. Samim time kao duhovne kategorije (sloboda i duša) one i ne postoje, budući da se ne daju uklopiti u koncept mehaničkoga objašnjenja. Da bi se ovaj, na evoluciji inspirirani naturalistički monizam, mogao na što bolji način etablirati u društvu, Haeckel je godine 1906., zajedno s ostalim istomišljenicima, bio osnivač i prvi predsjednik »Njemačkog saveza monista«²².

Ernst Haeckel, kao jedan od najznamenitijih promotora i popularizatora darwinističke teorije evolucije u Njemačkoj, bio je toliko oduševljen istom da se nije zaustavljao samo na postavkama mehanicizma i naturalističkoga monizma, već je prirodne znanosti i s njom teoriju evolucije pokušao primijeniti i na društvene odnose, te je istu promatrao kao ključ tumačenja socijalno-političkih procesa u društvu. Time, ovaj zagriženi darwinist, koristeći se teorijom evolucije, razvija svoj vlastiti politički program. Trideset i šest godina nakon svojega famoznog govora pred njemačkim prirodnoznanstvenicima i liječnicima, tj. 1889. g., Haeckel piše svoj *bestseller Die Welträtsel*, (eng. *The Riddle of the Universe*, hrv. *Zagonetka svijeta*), iznoseći između ostaloga vrlo jasno svoj, na darvinizmu utemeljeni, politički program. U jednomu dijelu svojega djela on kaže: »Naše državno uređenje može samo tada postati bolje ako se oslobodi okova Crkve, te ako sveopćim prirodnoznanstvenim obrazovanjem podigne kod građana spoznaje o svijetu i čovjeku. Pri tomu se uopće ne radi o nekom posebnom državnom uređenju. Monarhija ili republika, aristokratski ili demokratski ustav: to su sporedna pitanja u odnosu na temeljno i glavno pitanje: treba li moderna kulturna država biti duhovna ili svjetovna? Treba li ona biti vođena teokratski, tj. ne-razumskim zakonima vjere i klerikalnom samovoljom, ili pak nomokratski, a to znači razumskim zakonima i građanskim pravom.«²³

Ovaj Haeckelov iskaz čini nam se utoliko važnim jer ukazuje na sveopću tendenciju filozofsko-političkih pokreta 18. i 19. st., koji su se sastojali u težnji za dubokim i korjenitim promjenama, očitovanih u zahtjevu za prijelazom iz feudalnoga u moderno društvo, te vezano uz to, emancipaciju društva od religije. Uspješnost ostvarivanja toga cilja gledala se, između ostaloga, i u snažnom razvoju u promoviranju prirodnih znanosti. Ovu tendenciju zanimljivo prikazuje K. Bayertz na sljedeći način: »Nakon što je kozmos te cijela fizikalna priroda bila oslobođena od djelovanja transcendentnih moći, sada, u 19. st., nudi Darwin odnosno darvinizam također mogućnost tumačenja organskog svijeta i s njim čovjeka iz njih samih, bez posezanja prema natprirodnim instancama.«²⁴ Ernst Haeckel je tu, vidimo, nastojao dati svoj doprinos putem promoviranja radikalnih materijalističko-monističkih stavova.

²² Usp. WÖRTERBUCH DER PHILOSOPHISCHEN BEGRIFFE, A. REGENBOGEN, U. MEYER (ur.), Felix Meiner Verlag, Hamburg, 2005., str. 428. Usp. također V. BAJSIĆ, *Granična pitanja religije i znanosti*, str. 193.

²³ K. BAYERTZ, *Darwinismus als Ideologie*, str. 107.

²⁴ Isto, str. 106.

U tom smislu možemo zaključiti, s obzirom na Haeckelovo instrumentaliziranje, odnosno ideologiziranje teorije evolucije: i više je nego razvidno da je on teoriju evolucije, na sebi svojstven način, radikalizirao. Ovdje ponajprije mislimo na njezine temeljne postavke kao što su: 1) prirodni razvoj na temelju mehanicistički vođenih zakona te 2) prirodni odabir vođen slijepom slučajnošću. Nasuprot objektivnoj i *sine ira et studio* analizi, koja uključuje pristup vođen načelom *idea clara et distincta* – što između ostaloga znači i to da se ne brkaju pojmovi i područja – Haeckel se prepustio vlastitom svjetonazorskom tumačenju teorije evolucije, izvođeci proizvoljne (često) površne zaključke koji bi po njemu trebali biti relevantni za čovjeka, svijet i društvo općenito. Jer, ne treba smesti s uma činjenicu da je on po vokaciji bio zoolog, dakle, prirodoznanstvenik, koji se pak svesrdno »petljao« i u društveno-humanističke znanosti i njoj relevantna pitanja. Gledajući iz današnje, povijesne distance, Ernst Haeckel svoje je znanstveno zoološko istraživanje i sebe samoga pretvorio u popularnoga znanstvenika, medijsku zvijezdu, a svoja djela naturalističkoga monizma u *bestselere*. Spomenemo li pri tomu ime Richarda Dawkinsa, složiti ćemo se da je sličnost i više nego uočljiva: i jedan i drugi su u osnovi prirodoznanstvenici, obojica su popularizatori znanosti, te uzimaju mehanicističko tumačenje kao jedini ispravni način tumačenja svega. I konačno, i jedan i drugi žestoko se okomljuju na sve što bi ukazivalo na duhovno i religiozno, smatrajući ih suvišnima, prevladanima i u konačnici nazadnima. Jer, ono što se ne uklapa u ovaj mehanicistički princip objašnjenja ne samo da nije tek objašnjivo, nego mu se oduzima i pravo na postojanje.²⁵

Primjer političko-ideološke instrumentalizacije teorije evolucije: marksističko-socijalistički pokret 19. st.

Činjenica je da su mnogi politički sistemi 19. i 20. st. teoriju evolucije, kao jednu tipično znanstvenu teoriju, nastojali iskoristiti u vlastite ideološko-političke svrhe te da im je ona u tom smislu i vrlo »dobro došla«. Razlog zbog kojega smo se odlučili na prikaz upravo ove marksističke instrumentalizacije teorije evolucije, leži u vrlo jednostavnoj činjenici: ova je instrumentalizacija prilično nepoznata i zanemarena. Ali to ne znači da nije postojala. Upravo suprotno! S tim se slažu i pojedini autori koji su se posebno bavili ovom problematikom, poput K. Bayertza koji jednostavno tvrdi »da je socijalistička recepcija darvinističke teorije malo (i nedovoljno op. a.)

²⁵ U oslanjanju na švicarskoga teoretičara znanosti M. Thürkaufa, ovdje držimo važnim istaknuti jednu vrlo zanimljivu i paradoksalnu činjenicu u pogledu naturalističkog monizma, a ta je da, »*credo* materialista, upravo primat materije, nije materija nego duh i time nijekanje duha kroz duh« (»Das Credo der Materialisten, eben der Primat der Materie, ist nicht Materie, sondern Geist und somit Leugnung des Geistes durch den Geist«). M. THÜRKAUF, Darwinismus – die Dogmatisierung von Spekulationen, str. 142. Ono što Thürkauf, čini se, ovdje želi vrlo dobro istaknuti, jest obilježje koje trajno prati radikalne naturalističke moniste, a to je svojevrsni militantni pristup. Poenta, naime, nije u branjenju i zagovaranju vlastitih stavova, koliko u napadanju i osporavanju onoga s »druge« strane, a to je upravo religija i s njom povezana pitanja – duha, duhovnosti, transcencije, itd.

istražena.«²⁶ Shodno Bayertzovoj tvrdnji o nedovoljnoj istraženosti socijalističko-komunističke recepcije teorije evolucije, možemo s pravom postaviti pitanje: zbog čega je tomu tako? Temeljni razlog, čini se, leži u stavljanju naglaska na istraživanje drugih društveno-političkih (i s tim u vezi posebno totalitarnih) sistema, koji su teoriju evolucije do te mjere radikalizirali, da su s njome primjerice opravdavali rasnu segregaciju, kao što je to slučaj s nacional-socijalizmom, dok se marksističku recepciju, tj. ovu ideologizaciju teorije evolucije jednostavno ostavljalo po strani.

Da je ova recepcija postojala kao povijesni faktum, vidljivo je iz raznih očitovanja komunističkih teoretičara naspram teorije evolucije, s obzirom na 19. st. i buđenje komunističkoga pokreta uopće. Ovo početno očitovanje nadilazilo je čistu objektivnu analizu, što znači zauzimanje stava, te se obično pretvaralo u veličanje teorije evolucije i njezinih postavki kao znanstvene potvrde temeljnih marksističko-komunističkih načela, s obzirom na društvo i na čovjeka općenito. Tako, temeljni (zajednički) pojam – i za teoriju evolucije, i za marksistički pokret – do kojega u razmatranju ovoga odnosa dolazimo – jest dijalektika.

Pojam dijalektika i s njom dijalektički materijalizam pripadaju nosivim pojmovima u marksističkom pokretu te kasnije čitavom komunističkom sustavu. Prema dijalektičkom materijalizmu, temeljno je pitanje čitave filozofije zapravo sljedeće: što je primarno, materija (tj. ono stvarno), ili svijest (tj. ono duhovno)? On jasno, primarnim drži ono stvarno.²⁷ Dijalektički materijalizam, poznat pod pojmom DIAMAT, polazi, tako, u tumačenju svijeta i čovjeka od dviju temeljnih postavki: prve, materijalizma (odnosno naturalističkoga monizma) držeći da čitava stvarnost ima jednu materijalnu pozadinu dok se druga postavka DIAMAT-a temelji na Hegelovoj ideji dijalektike, koja se prvotno promatra kao princip razvoja čitava bitka, a tek onda, i u drugoj liniji, kao misaoni i argumentacijski model.²⁸ U tom smislu, dijalektika želi ukazati da se povijest razvija progresivno i to na takav način da se u njoj nužno razrješuju proturječnosti. Upravo je to stajalište među prvim razvio Friedrich Engels u djelima *Anti-Dühring* (1878.) i *Dialectics of Nature* (1883.). Tako se u kasnijim Plehanovim i Lenjinovim interpretacijama priroda svijeta poklapa s idejama revolucije, i upravo ovdje nalazimo zamamno uvjerenje marksističko-komunističkih ideologa da sama povijest u svojim posrtanjima i razvoju stoji kao garancija pobjede marksističko-komunističkih ideala partije.²⁹

Promatrajući, tako, početni odnos marksističkoga pokreta naspram teorije evolucije – a to znači uzimajući prvotno u obzir K. Marxa i F. Engelsa i njihovo viđenje

²⁶ K. BAYERTZ, *Darwinismus als Ideologie*, str. 111.

²⁷ Usp. THE OXFORD COMPANION TO PHILOSOPHY, Edited by Ted Honderich, Oxford University Press Inc., New York, 2005., str. 212.

²⁸ Usp. WÖRTERBUCH DER PHILOSOPHISCHEN BEGRIFFE, str. 147.

²⁹ Usp. S. BLEKBURN, *Oksfordski filozofski rečnik*, Svetovi, Novi Sad, 1999., str. 83.

ove teorije – ovaj će pokret u teoriji evolucije utoliko nalaziti sebi kompatibilnu teoriju, budući da obje teorije pojam života, te s njim i čovjeka, uzimaju kao (čisti) plod dijalektike prirode. Suvišno je pri tomu napominjati kako su i K. Marx i F. Engels pripadali materijalističkim monistima, tj. zagovornicima samo jedne prirode – one materijalne. U tom smislu M. Thürkauf uočljivo konstatira kako su, misleći na teoriju evolucije »K. Marx i F. Engels ključni pozdravljali *missing link* za materijalističko objašnjenje svijeta.«³⁰ Dijalektika tako predstavlja u pogledu života, to da se on nužno razvija na temelju suprotnosti, odnosno neprestanoga sukobljavanja unutar biozone. Marksistički se teoretičari, međutim, nisu zadržavali samo na konstataciji kompatibilnosti teorije evolucije naspram marksističkoga pokreta, nego su očekivano išli i dalje: dijalektika, sukobljavanje, revolucija – pojmovi su na kojima je marksistički pokret temeljio svoju ideologiju. U tom smislu i ističući znakovito upravo tu dimenziju, ova instrumentalizacija teorije evolucije postaje očita kada sâm Karl Marx u svom pismu F. Lassalu, od 16. siječnja 1861. g., ovu teoriju pozdravlja »kao prirodoznanstvenu potvrdu klasne društvene borbe.«³¹

Recepcija teorije evolucije u njezinoj dijalektičkoj perspektivi, produbljena je kod drugoga (utemeljujućega) teoretičara marksističko-socijalističkog pokreta 19. st., Friedricha Engelsa te posebno kasnije u radničkim pokretima krajem 19. st. Za spomenuti je da je F. Engels »teoriju evolucije ubrajao u svjetonazorski najznačajnija prirodoznanstvena otkrića svoga vremena, usporedivu tek s postavkom o očuvanju i promjeni energije.«³² Što se, pak, tiče daljnje recepcije Darwinove teorije od strane F. Engelsa, on ovdje posebno stavlja naglasak na *progresivni evolucionizam*, utemeljen upravo na dijalektici kao trajnom sukobljavanju.³³ Opće je poznato da je socijalistički pokret pretpostavljao izvjesnu »jednakost svih« te shodno tomu svojevrzni »raj na zemlji«, progres kakav niti jedan društveni sistem, osim socijalističkoga, po njima, ne može osigurati. Ovi se ideali, prema marksističkim teoretičarima, mogu ostvariti jedino uspostavom besklasnoga društva. Put za ostvarenje toga jest revolucija – cijena, naime, koja se mora platiti da bi se došlo do

³⁰ M. THÜRKAUF, Darwinismus – die Dogmatisierung von Spekulationen, str. 141. Pod pojmom »missing link« pretpostavlja se upravo onaj nedostajući, a potrebni element naturalističkoga tumačenja čovjeka. On je, dakle, došao teorijom evolucije. Daljnja zanimljivost, koju Thürkauf ističe, jest činjenica da je Darwin ostao suzdržan u pogledu ovoga (komunističko-socijalističkog) veličanja njegove teorije iz osobno-društvenih razloga. Darwin je, naime, bio Englez te je pripadao sloju uvjerenih engleskih demokrata i kapitalista. Usp. isto, str. 141.

³¹ K. BAYERTZ, Darwinismus als Ideologie, str. 108.

³² A. GRIESE, G. PAWELZIG, Friedrich Engels und Charles Darwin, u: K. BAYERTZ, B. HEIDTMANN, H.-J. RHEINBERGER (ur.), *Darwin und die Evolutionstheorie*, Phal-Rugenstein Verlag, Köln, 1982., str. 147. A. Griese und G. Pawelzig, ističu u pogledu Engelsa, za naše razmatranje još jednu važnu činjenicu, Engelsovo oslanjanje na E. Haeckela s obzirom na stvaranje njegovoga (Engelsova) djela *Dijalektike prirode*. Autori ovdje ističu: »Engelsu su osnova prvenstveno bili spisi Ernsta Haeckela, koji su tada uživali veliku popularnost te bitno doprinijeli propagiranju Darwinova učenja u Njemačkoj.« Isto, str. 150.

³³ Usp. R. SCHUBERT-SOLDERN, Evolution, Evolutionismus und Leben, str. 182.

progresu. Kompatibilnost marksističke ideologije naspram teorije evolucije, sastoji se prema njezinim (marksističkim) teoretičarima, dakle, u tomu što teorija evolucije pretpostavlja prirodni proces koji ukazuje na trajnu dijalektiku, sukob koji pak nužno vodi progresu i konačnom ispunjenju.

Zacrtani put ovih ideologa u tomu da znanstvene teorije, poput teorije evolucije, bivaju direktna potpora marksističko-socijalističkom sistemu, nastavlja se i kroz socijalistički tisak 19. st. Kao primjer možemo se poslužiti tekstom komunističkog lista *Volksstaat* (Narodna država), koji je izlazio u Leipzigu, te koji teoriju evolucije promatra kao konkretnu podršku socijalističkom viđenju društva. Radi se o članku nepoznata autora iz godine 1873. gdje on piše: »Darwinova je teorija jedna važna podrška socijalizmu. Ona je takoreći nesvjesno svečana potvrda iste od strane prirodne znanosti. Jer, što je konačno glavna stečevina, odnosno praktično značenje darvinističkoga učenja: pored dubokih uvida u djelovanje organske prirode uopće, tu je jamačno i striktno priznanje izričaja o jednakosti svih ljudi.«³⁴

Zaključujući ovu umjetno stvorenu poveznicu između DIAMAT-a i teorije evolucije, možemo u oslanjanju na njem. teoretičara R. Schubert-Solderna istaknuti njihova dva temeljna aspekta: 1. ljudsko je društvo za marksiste, poput jedne bio-zone: sve što faktički nalazimo u jednoj bio-zoni, analogno tomu možemo naći i u društvu, te 2. socijalne reforme, odnosno promjene (kako u smislu razvoja tako i selekcije, što uključuje i jedan dio uništenja) promatraju se kao one koje idu u prilog nekom dotičnom sistemu (organizam ili društvo); sve što tom napretku šteti, odbacuje se, što mu koristi, preuzima se.³⁵

Na kraju valja spomenuti i druge promotore i simpatizere marksističke ideje, koji su u teoriji evolucije nalazili potvrdu marksističkoj ideji, i to, što je zanimljivo, u okviru radničkih socijalnih pokreta 19. st., ističući, manje borbu za opstanak, i preživljavanje najizvršnijih, a više evolutivni proces kao takav, koji vodi do konačnoga ispunjenja pravednosti. Kao neke od najistaknutijih spomenimo ovdje Karla Johanna Kautskog, te Augusta Bebela, koji su s manjim ili većim žarom zastupali marksističke ideje te su u načelu bili politički aktivisti i socijalni-demokrati.³⁶

Pojam razvoja i napretka bila je, dakle, konstanta kojom su se marksistički teoretičari služili, kako bi upravo u teoriji evolucije nalazili svoju potvrdu. Na primjeru marksističkih teoretičara smo mogli vidjeti kako je teorija evolucije proširena i na tumačenje društvenih odnosa, a što je u sebi predstavljalo samo još jedan vid očite ideologizacije, čemu je marksistički sistem uostalom u cjelini i težio.

³⁴ K. BAYERTZ, Darwinismus als Ideologie, str. 108.-109.

³⁵ Usp. R. SCHUBERT-SOLDERN, Evolution, Evolutionismus und Leben, str. 183.

³⁶ K. BAYERTZ, Darwinismus als Ideologie, str. 109.

Umjesto zaključka

Zacijelo jedan od glavnih razloga zbog čega je teorija evolucije izazvala ovolika pitanja i prijepore jest taj što je svojim temeljnim postavkama – to znači već sama od sebe, tj. nesvjesno i ne uključujući njezine kasnije interprete – dovodila u pitanje ondašnju (vladajuću) sliku o čovjeku. Charles Darwin svojom je velikom teorijom samo nastavio nepovratni tijek prirodnih znanosti u modernoj, koje su, čini se, govorile nešto puno više od bezazlenih postavki s kojima su izlazile. Taj, još humanizmom i renesansom započeti put »oslobađanja«, rušio je polako, ali sigurno, sliku prema kojoj je iznad čovjeka bio još samo Bog, dok je on (čovjek) predstavljao uzvišeno stvorenje u odnosu na svemir, prirodu i sebe samoga. Toj se, dakle, slici čovjeka, sada u 19. st., uz Freuda i njegovu teoriju, zadaje odlučujući udarac.

Tako, ovaj se netom spomenuti (nezaustavljivi) put »oslobađanja« koji su pokrenule prvotno prirodne znanosti, vrlo jasno dade uočiti kroz tri paradigmatiska primjera: kao prvi primjer spominjemo Kopernika i njegovu postavku o svemiru, koja zapravo u konačnici govori da više nismo u središtu svemira nego tek u nizu i čak ovisni o konstelaciji drugih zvijezda i planeta. Što se tiče prirode i s njom Darwina, poenta je ta da sada dolazimo samo do gradualne, ali ne više i supstancijalne razlike čovjeka naspram drugih živih bića. U tom smislu i ovdje postajemo tek neki u nizu i štoviše, u bitnom ovisni o našem podrijetlu, koje čini se sada više nije tako uzvišeno. I treći, Freud, radikalno dovodi u pitanje čovjekovo uzvišeno mjesto s obzirom na njegov »unutarnji« svijet u kojem on više nije čak ni gospodar u svojoj »vlastitoj kući«, rušeći tako predodžbu o tomu da je čovjek u potpunosti slobodno i sebe-svjesno biće. Upravo suprotno! Prema Freudu čovjekom u konačnici upravlja »misteriozni svijet« podsvjesnih želja i nagona, što će reći da u načelu funkcioniramo (govorimo, djelujemo i mislimo) ne na temelju svijesti, već podsvijesti.

Teorija evolucije, dakle, između ostaloga, iznova postavlja uvijek aktualno pitanje: što to čini čovjekovu bit? Shodno ovomu, nameće se i jedno drugo pitanje: kako uopće sada više tumačiti temeljne elemente čovjekove osobnosti, poput svijesti i slobode? Da su ova pitanja, s obzirom na Darwinovu teoriju itekako aktualna, pokazuju i suvremene diskusije unutar tzv. neuro-filozofije i evolucionističke psihologije. Za primijetiti je kako su upravo u netom spomenutim znanostima na djelu snažne naturalističke tendencije u tumačenju čovjeka, budući da se pri tomu primjerice etiku i religiju ne smatra zasebnim kategorijama, tj. plodovima ljudskoga duha, već ih se u suvremenom neodarwinizmu snažno biologizira. Najeklatantniji primjer takvih tendencija jest upravo poznati suvremeni teoretičar Richard Dawkins.

Da bi se postigla objektivna slika o teoriji evolucije, potrebno je – kao što smo pokazali – sagledati sve elemente, kako oko njezina nastajanja tako i kasnijega interpretiranja. Kontekstualna kontaminacija (ne misleći, dakako, pod tim ništa

loše) Darwinove teorije bila je i više nego uočljiva. To joj jasno ne mora biti uteg. Štoviše! Za očekivati je da jedan znanstvenik očituje mentalitet i kulturu u kojoj živi. Međutim, i s druge strane, taj uvid daje jasno do znanja da je (u ovom slučaju) teorija evolucije imala svoju društveno-povijesno-psihološku pozadinu koja se ne može i ne smije zanemariti.

Problematika s naknadnim interpretiranjem znanstvenih postavki jest također slojevita. Darwinovu teoriju evolucije potrebno je gledati kao jedan sistem međusobno povezanih različitih elementa, kao što su nasljedovanje, prilagodba, odabir, borba. Ovisno kojemu od ovih navedenih elemenata dademo prioritet, u bitnom će usmjeriti i samu interpretaciju teorije kao takve. Da o njezinim instrumentalizacijama i ne govorimo. Upravo je zbog toga teorija evolucije, kao ni jedna druga znanstvena teorija, doživjela svoje mnogobrojne često i dispartatne interpretacije s obzirom na svijet, društvo, čovjeka. Radi njihove paradigmatičnosti – Haeckela s obzirom na svijet kao takav, marksizam s obzirom na društvo – mi smo naveli samo neke. Međutim, nije li upadljivo da su mnogobrojni teoretičari postavke teorije evolucije povezivali s marksizmom, nacional-socijalizmom, kao i uostalom i s kapitalizmom.

S obzirom na sve prethodno rečeno i više je nego uočljivo da je teorija evolucije postala po svom pristupu i metodi uzor društvenim znanostima, poglavito onima u 19. st.³⁷ Jer, zadaći »oslobađanja«, o kojemu smo netom govorili, svesrdno su se priključili društveni teoretičari 19. st., nalazeći pri tomu snažan poticaj upravo u teoriji evolucije. Ipak, i time valja završiti, Darwinova teorija nije za sve kriva. Jer i da nije bilo teorije evolucije, dotični bi društveni teoretičari bez problema mogli naći ekvivalent svojim postavkama u drugim (sličnim) teorijama, kako to dobro tvrdi K. Bayertz, spominjući pri tomu, primjerice, socijalni-darwinizam.³⁸ Krivnja prvotno leži na onima koji su od teorije evolucije stvorili društveni svjetonazor, proizvoljno uzimajući ono što im od nje najviše odgovara.

³⁷ Usp. R. HARRÉ, *Darwins Theorie und Methode als Vorbild für die Sozialwissenschaften*, u: K. BAYERTZ, B. HEIDTMANN, H.-J. RHEINBERGER (ur.), *Darwin und die Evolutionstheorie*, Phal-Rugenstein Verlag, Köln, 1982., str. 94.-104.

³⁸ Usp. K. BAYERTZ, *Darwinismus als Ideologie*, str. 116. Tako npr. kada se radi o izričaju »borba za opstanak, tj. preživljavanje«, i cijelom nizu društvenih teorija koje su ga uzimali ključnim u svojim tumačenjima, Bayertz navodi da bi se autori (u slučaju, dakle, da nije postojala teorija evolucije) vjerojatno poslužili Thomasom Hobbesom i njegovim »bellum omnium contra omnes«, ili pak Herberom Spencerom i njegovim djelom *A Theory of Population, Deduced from the General Law of Animal Fertility* (Teorija populacije izvedena iz općeg zakona životinjskog fertiliteta), objavljenim 1852. g. Ovdje valja istaknuti još jednu zanimljivost: Na ovom zadnjem Spencerovu djelu Darwin se također nadahnjivao, prije objave svojega znamenitog djela *Postanak vrsta*, 1859. g.

SOME CONTEXTUALLY–IDEOLOGICAL ASPECTS OF DARWIN’S THEORY OF EVOLUTION WITH RESPECT TO ITS ORIGIN AND PROMOTION

Stjepan Radić*

Summary

In his paper the author examines worldview aspects of Darwin’s theory of evolution with respect to both its origin and its later philosophical and social interpretation. Therefore, the first part of the paper wants to point out the fact that, besides the purely scientific elements, there were other worldview and social elements in which Darwin actively participated that played an important role in creating the theory of evolution. The author places special emphasis to this fact by using the indicative term »contextual colouring« of Darwin’s theory of evolution. The author moves on with special emphasis to the interpretation of fundamental principles of the theory of evolution, that is, its promotion on the general social level. The author comes to the conclusion that this interpretation had a strong instrumentalizing and ideologizing character. As an example of the first (instrumentalizing), the author mentions Ernst Haeckel and his radically materializing world view in the light of Darwin’s theory, and for the latter (ideologizing) aspect, he chose the Marxist reception of the theory of evolution, which saw in it a strong support for its vision of the world and society. Both examples manifest an arbitrary interpretation of fundamental principles of the theory of evolution by pulling them out of their context. The author concludes his analysis with some final insights in which he makes a glancing reference to the fact that these instrumentalizing and ideologizing interpretations of evolutionary principles are also present in modern times, in connection with which he (only) mentions the most prominent advocate of this approach, Richard Dawkins.

Keywords: *theory of evolution, worldview, Darwin, mechanicism, instrumentalization, ideologization, Ernst Haeckel – naturalistic monism, Marxism – dialectical materialism.*

* Doc. dr. sc. Stjepan Radić, Catholic Faculty of Theology in Đakovo, J. J. Strossmayer University of Osijek, P. Preradovića 17, 31400 Đakovo, Croatia, stjepan.radic1@os.t-com.hr